

**Doc. PhDr.
Zdeněk Vojtíšek, Th. D**

Je religionista, poradce a psychoterapeut. Jeho odborným zájmem je současný duchovní život, nová náboženská hnutí, milenialismus a mezináboženské vztahy.

Pracuje jako docent na Husitské teologické fakultě UK (HTF UK) a na Evangelické teologické fakultě UK. Na HTF UK vede katedru religionistiky. Osmnáctým rokem je šéfredaktorem populárně odborného religionistického časopisu o současné náboženské scéně Dingir. Je také zakládajícím členem a mluvčím Společnosti pro studium sekt a nových náboženských směrů.

Česká společnost je bezpochyby podobně široce náboženská jako jiné evropské společnosti. Je ovšem náboženská trochu jinak a je v tom patrně trochu „napřed“ před zbytkem Evropy a možná i světa.

V postmoderní společnosti jsme se naučili zpochybňovat tradiční autority.

Prevence v oblasti sekt

Prevenci nežádoucích jevů v oblasti tzv. sekt považují za mimořádně náročné téma. Prevence v této oblasti totiž obvykle vyžaduje – podle mých zkušeností – nejdříve práci se samotným preventistou. Je třeba, aby pochopil roli náboženství v české společnosti jinak, než je tomu mezi lidmi a v médiích obvyklé, a aby také fenomén sekt nahlédl z poněkud jiného než obvyklého úhlu. Nejde přitom jen o nějakou sumu informací, ale hlavně o to, aby se sám preventista na poli současného náboženství „našel“ a aby svůj vztah k náboženství a tzv. sektám reflektoval. Asi jedině to mu totiž umožní přistupovat k problémům s náboženstvím empaticky a rizika závislosti náležitě zhodnotit. Mám za to, že teprve na základě tohoto osobního „ponoření“ do problému má cenu připravovat konkrétní preventivní postupy. Proto bych rád otázku tzv. sekt nejprve zařadil do kontextu současné české náboženské situace.

Náboženství a česká společnost

Navzdory zjednodušujícím klišé je česká společnost bezpochyby podobně široce náboženská jako jiné evropské společnosti. Je ovšem náboženská trochu jinak a je v tom patrně trochu „napřed“ před zbytkem Evropy a možná i světa. Na jedné straně je ještě slabší v důvěře k náboženským institucím než mnoho jiných skeptických západních společností. Tradiční náboženské instituce (především církve) u nás nemají moc aktivních příslušníků (jen asi desetinu obyvatelstva) a také neaktivních sympatizantů se k nim mnoho nehlasí. Vztah většiny obyvatel k nim je lhostejný a často až nenávidný (jak prokázala například nedávná debata o restitucích církevního majetku).

Na druhé straně je ovšem česká společnost mimořádně silná v neinstitucioním, individuálním náboženství. V české společnosti je obvyklé individuálně, volně a příležitostně čerpat z jakékoli náboženské tradice, prvky těchto tradic bez rozpaků kombinovat, využívat je především k „pozemským“ cílům (ke zlepšení svého myšlení, zdraví apod.) a případně je zase opouštět. Typické pro takto náboženského Čecha je to, že toto své zaujetí by v žádném případě nenazval náboženstvím a představa sebe samého jako náboženského člověka by ho zděsila. A tak je česká společnost doslova prochnutá náboženskými předpoklady a praxemi – reinkarnací, karmou, čakrami, jógou, feng šui, homeopatií, principy jin a jang, astrologií, energiemi, duchovním léčitelstvím, šamanismem, tantrou, homeopatií, věštby, magií, čarodějnictvím a mnohým dalším – a sama se přitom považuje za ateistickou. Náboženský život v české společnosti je tedy bohatý; jako „náboženství“ je ovšem „viditelná“ pouze jeho jedna část, a to ještě ta méně populární. Díky naší kultuře si pod pojmem „náboženství“ totiž obvykle představujeme především instituce a jejich působení, tedy budovy, pověřené náboženské odborníky, články víry, organizovaná setkání, etická pravidla atd. Aktivita, které nemají kněze, svatá písma ani chrámy, které nevytvářejí trvalá společenství nebo kde se výslovně nehovoří o Bohu, si obvykle s náboženstvím nespojujeme. V této situaci přitom nejde jen o slova a pojmy: závažné na ní je to, že velká část duchovního života české společnosti je z tohoto důvodu vystavena třeba jen malému nebo vůbec žádné kritické reflexi. Stává se tak docela běžně, že v onom svém individuálním „nenáboženském“ náboženství bývají lidé hodně dogmatictí, výluční a silně podléhající autoritám, a přitom si to nemohou připustit ani uvědomit, protože přece „nejsou náboženští“, „nepatří do církve“, „nic nevyznávají“, „nikomu nepodléhají“ a jsou „ateisté“.

Možná nejzávažnější je to právě v otázce autority: v postmoderní společnosti jsme se naučili zpochybňovat tradiční autority, a to nejen náboženské, ale třeba i vědecké nebo lékařské. Výsledkem ale není vždy samostatné kritické

myšlení a zdravý odstup od autorit, nýbrž výběr autority podle vlastní volby a – v některých případech – silná závislost na této „vlastnoručně“ zvolené autoritě, nalezené třeba někde na internetu. Tato závislost může být paradoxně tím silnější, čím více je člověk přesvědčen o své naprosté nezávislosti. Svědčí o tom nakonec i současná obliba konspiračních teorií nebo třeba i úspěch skrytých politických propagandistů v manipulaci s veřejným míněním. A samozřejmě také náboženských autorit.

Sekty v české společnosti

V bohatém českém náboženském „substrátu“ se daří (jak již bylo sděleno) především individuálnímu, příležitostnému a pragmatickému duchovnímu životu, o němž nerozhoduje žádná instituce a její odborníci (kněží apod.), ale vlastní rozum, emoce a intuice. Takové subjektivní náboženství má ale také své nevýhody a pro některé lidi, včetně duchovních individualistů, „něčistů“ a „věčných hledačů“, může být docela atraktivní po čase spočinout v „objektivní“ pravdě, v blízkosti pokročilého učitele či vůdce a v podporujícím společenství podobně naladěných lidí. Vedle institucionalizovaných forem duchovního života (v církvích) a vedle neorganizovaného, individuálního duchovního života proto stále vznikají nová a nová uskupení, společenství, hnutí, skupiny nebo – chcete-li – sekty.

Vznik nových náboženských společenství není nic neobvyklého. Vznikala vždy a všude s cílem přinést do společnosti nové duchovní impulsy a inovovat její duchovní život. Taková společenství (odborně zvaná „nová náboženská hnutí“) se ovšem vyvíjejí a časem se zásadně mění: pokud se nerozpádnou a nezmezí, což je mimochodem jejich velmi častý osud, stanou se z nich běžné, zavedené a „staré“ součástí, nebo dokonce pilíře duchovního života té které společnosti. Z nich pak vyrůstají další nová a inovativní náboženská hnutí. Tak také například společenství kolem Siddharty Gautamy, Ježíše Nazaretského nebo Muammada ibn `Abd Alláha byla kdysi novými náboženskými hnutími, než se ustavila jako samostatná náboženství buddhismu, křesťanství a islámu a než na jejich základech začaly vznikat stovky dalších nových hnutí. Nejen pro náboženský individualismus, ale i pro vznik nových náboženských hnutí je u nás v současnosti velmi příznivá doba, a to jak politicky (těšíme se nebyvalé míře náboženské svobody), tak z hlediska snadné komunikace a snadného přístupu k informacím o náboženských přesvědčeních, praxích apod. Nových náboženských hnutí u nás tak vznikají, rozvíjejí se, zanikají nebo se postupně etablojí desítky. Nemají ale dnes obvykle sílu získat více než stovky příslušníků, jsou méně viditelná a nepoutají na sebe tolik negativní pozornosti jako v devadesátých letech. Česká společnost se nyní totiž vymezuje spíše vůči islamu než vůči „sektám“.

Výraz „sekta“ je pejorativní označení toho, co se neutrálně a odborně vyjadřuje pojmem „nové náboženské hnutí“. Negativním výrazem „sekta“ reagují příslušníci většiny na náboženskou menšinu, obvykle novou, každopádně „divnou“ – s neobvyklou věroukou, duchovní praxí, strukturou vedení, životním stylem příslušníků a podobně. Tato negativní reakce ovšem není překvapivá a nemůžeme ji snadno odsoudit jen jako důsledek nějaké xenofobie nebo zpátečnictví. Negativní reakce vyplývá hlavně z toho, že nové náboženské hnutí chce proti většinovému způsobu duchovního života a většinovému přesvědčením, postojům, hodnotám či normám protestovat. Často až provokuje nebo aspoň poutá pozornost nějakými zvláštnostmi a někdy až křiklavými odlišnostmi od toho, co je ve společnosti považováno za běžné, oceňované a normální. Každopádně je napětí mezi společností a novým náboženským hnutím docela přirozené (prožíval ho ostatně kdysi třeba i Buddha, Ježíš nebo Muhammad a jejich první následovníci), i když nemusí být vyjádřeno zrovna třeba nálepkou či nadávkou „sekta“. Přirozené je také to, že za náboženskou inovací a protestními odlišnostmi stojí jedna výrazná zakladatelská osobnost, jíž se podařilo nově zformulovat duchovní cíl pro jednotlivce či pro celé lidstvo a přinejmenším alespoň naznačit cestu k jeho dosažení. První stoupenci tohoto nového ideálu přisuzují této zakladatelské osobnosti mimořádné lidské vlastnosti, nebo dokonce nadlidské či přímo božské schopnosti. Díky tomuto přisuzování vzniká atmosféra, v níž je vše chápáno jako jedinečné, a důležité a která může strhávat další a další k tomu, aby také oni nacházeli zakladatelovy mimořádné vlastnosti a schopnosti, ať už jsou domnělé, či skutečné. Na základě ideálu a díky jakémusi „zbožňování“ se ze zakladatele stává vůdce a stoupenci se stávají následovníky. Pokud se vůdce osvědčí a nechá se formovat podle představ následovníků, následovníci mu ochotně předávají kompetence nad svým duchovním životem a pak i nad dalšími, nebo dokonce nad všemi ostatními životními oblastmi.

Ideál, blízkost mimořádné vůdčové osobnosti, vědomí jedinečné doby, nové příležitosti, vymezení se vůči všemu „starému“, odpor ze strany „starého světa“ a hlavně vědomí sounáležitosti s těmi, kteří následují stejný ideál, – to vše a mnoho jiného činí z nového náboženského hnutí velmi kompaktní hnutí. **Projevuje se v něm obvykle velká míra konformity:** přizpůsobení se může týkat oděvu, způsobu argumentace či výběru jazykových prostředků, ale i přesvědčení, hodnotové stupnice či mravních norem. **Přizpůsobení bývá spontánní, radostné a dobrovolné a vytváří atmosféru vřelého, blízkého bratrství a sesterství.** Rodinná atmosféra dokáže plně nahradit, a často dokonce zdaleka přesáhnout vřelost a bezprostřednost vztahů jednotlivých následovníků v jejich původních rodinách či manželstvích. **Společensví tak může poskytnout účinnou sociální podporu uprostřed světa,** jemuž se následovníci patrně již dříve začali poněkud odcizovat. Takové kompaktní společensví bývá přirozeně entuziastické. Nadšení následovníků může být posíleno „objevem“ duchovního rozměru vlastní osobnosti, novostí ideálu, jeho předpokládanou schopností řešit mnohé (pokud ne všechny) problémy osobní i obecně lidské nebo obklopením blízkými osobními vztahy ve skupině. Toto nadšení není umněšeno ani odpořek ze strany okolí, které na následovnících vyžadují oběti. Entuziastická práce pro nové náboženské hnutí a její pozitivní výsledky totiž následovníkům přinášejí vědomí toho, že tyto oběti nebyly marné, a tak jim potvrzují správnost jejich rozhodnutí. **Soudržnost nového náboženského hnutí je posilována také ostrými hranicemi,** které hnutí obvykle vytýčuje vzhledem k těm, kdo zůstávají vně. Ostré vymezení se ovšem často týká i těch, kteří se z různých důvodů rozhodli hnutí opustit. O hranicích je možné mluvit i ve smyslu času: odsuzováno bývá v následovníků vše, co předcházelo jejich připojení; někdy do takového „strhávání mostů“ patří i přerušování dosud blízkých vztahů, změna jména apod.

Skutečná a domnělá nebezpečí

Tyto a mnohé další důsledky dynamiky nových náboženských hnutí mohou samozřejmě přinést i určitá nebezpečí. Některé formy protestu proti většinovému hodnotám mohou například ohrozit zdraví, nebo i život: jsou známy výjimečné případy, kdy je odmítána lékařská péče jako výraz neposlušnosti Bohu nebo nedůvěry v nadpřirozené uzdravení či ve schopnosti uzdravovatele (léčitele). Také některé duchovní léčebné postupy, např. vymítání, posty, stravovací předpisy, tělesné výkony (nadměrná cvičení nebo třeba zírání do slunce apod.) mohou být nebezpečné pro tělesné a duševní zdraví, i když také spíše výjimečně. Mediálně vděčné je téma závislosti

na duchovním vůdci, neboť tato závislost je viděna jako příčina hromadných neštěstí (vražd a sebevražd), jichž se několik stalo zejména v 90. letech minulého století. V novém tisíciletí se čas od času dostanou do oblasti mediálního zájmu případy sexuálního zneužívání následovníků jejich duchovními vůdci (u nás se poslední taková „kauza“ dostala před soud loni v létě). Daleko častější, ale někdy také mediálně atraktivní, je poukázání vysoké finanční částky nebo mimořádného daru ve prospěch některého nového náboženského hnutí nebo přímo jeho vůdci. I takové činy bývají viděny jako důsledek závislosti.

Klást otázkou závislosti je v takových případech pochopitelně namístě. Je jenom třeba vždy uvážit, že na vytvoření takového mocensky polarizovaného vztahu se podílely obě strany: nejenom vůdce, ale i následovníci. **Oproti obvyklým předpokladům je dokonce daleko pravděpodobnější, že závislost vzniká spíše z vůle následovníků** než jako důsledek vědomého záměru vůdce. Následovníci **chtějí z nejruznějších psychických a sociálních příčin odevzdat odpovědnost za svoje životy** do rukou vůdce a ostatních příslušníků svého společenství, neboť je považují za důvěryhodné. Případné zneužití této důvěry vůdcem nebo jeho spolupracovníky je třeba vidět spíše jako osobní selhání v důsledku toho, že jim následovníci pomohli ve vytvoření grandiózních sebeobrazů, než jako následek jejich vědomých a od počátku prosazovaných mocenských, sexuálních, finančních či jiných ambicí. Také mimořádné hmotné dary některých následovníků je oprávněné vnímat jako racionální vyjádření důvěry, kterou mají ve vůdce, jeho ideje a společenství kolem něho. Netřeba připomínat, že taková důvěra je každému člověku – nejen náboženskému vůdci – velmi příjemná a že snad téměř každý se ocitá v pokušení ji zneužít. Každopádně ale vidět následovníky jen jako „oběti“ zneužití je nejen zavádějící, ale také svým způsobem nebezpečné: vede totiž k jejich vnímání jako nesvéprávných, nerozumných jedinců (někdy je toto vnímání vyjádřeno odpornou metaforou „vymývání mozku“), a to právě v situaci, kdy by **mělo být naopak posíleno jejich sebevědomí a jejich vědomí odpovědnosti za vlastní život.**

Jistě nejběžnějším vnímaným nebezpečím ze strany nových náboženských hnutí je odcizení následovníka od jeho nejbližších, anebo dokonce přežhánání jeho mnoha, ne-li všech, dosavadních sociálních vazeb. Jistě je třeba vnímat, že taková izolace následovníka (fyzická nebo aspoň mentální) může být pro hnutí výhodná, neboť jeho soudržnost a akceschopnost je pak méně rušena. Rodiče a manželé a hlavně jejich hodnoty a způsoby života se proto v některých případech stávají terčí ostré kritiky ze strany hnutí. Tato snaha o odcizení od příbuzných a současně o těsné připoutání ke hnutí ale může být úspěšná jen ve dvou typech případů. První nastává tehdy, když odchod do hnutí pro následovníka znamená řešení dlouhodobě neuspokojivé rodinné či manželské situace. Takovou situaci není ovšem třeba si představovat nijak dramaticky: například typické je, když ji vytváří milující a pečující, ale ve skutečnosti též hyperprotektivní, nerespektující či jinak znesvobodňující domácí prostředí. Druhý – a bohužel ještě častější případ – nastává tehdy, pokud okolí reaguje na následovníkovo angažmá ve hnutí nepřátelsky až agresivně, paternalisticky, výsměšně, bez respektu k osobním volbám apod. Takové chování totiž jenom naplňuje „scénář“, který má nové náboženské hnutí pro takové situace obvykle připraveno, a tím toto angažmá paradoxně podporuje. V této souvislosti se také můžeme vrátit k pejorativnímu slovu „sekta“ a upozornit na slovní agresí, jejímž je bohužel častým a účinným nástrojem.

Jemnější nebezpečí ze strany nových náboženských hnutí, jež zpravidla přinášejí jasná a přehledná zjednodušení světa a jeho problémů, je možné spatřovat v zúžení myšlenkového obzoru a intelektuálních zájmů. K tomu je třeba připočíst i to, že nabízená jednoduchá řešení osobních problémů mohou být pouze zdánlivá a mohou potíže jen odkládat, anebo je dokonce prohlubovat. Stoupenci nových náboženských hnutí, jimiž obvykle bývají inteligentní, vzdělaní, citliví a altruističtí lidé s dobrým sociálním zázemím, se v nich mohou zbavovat nutnosti činit rozhodnutí a nést za ně plnou odpovědnost (obojí – rozhodování i přijetí odpovědnosti – bývá přitom právě pro tento typ lidí zvláště nesnadné a nepohodlné). K těmto nebezpečím je snad třeba připomenout jen to, že nevyplývají zdaleka pouze z působení radikálních náboženských hnutí, ale že jim současní lidé (rádi) podléhají i prostřednictvím manažerských technologií, obchodních strategií, politické propagandy, konspiračních teorií apod.

Za neúčinnější, ale zároveň nejnáročnější způsob prevence nežádoucích jevů spojených s příslušností k radikálnímu novému náboženskému hnutí

považují *otevřený rozhovor o náboženství*. Jeho kvalitu ovšem do značné míry určuje to, zda to bude rozhovor „o těch druhých“, kteří jsou nějakým způsobem jiní, zvláštní, anebo dokonce divní, anebo zda rozhovor bude „o nás“, kteří různým způsobem, náboženským či (zdánlivě) nenáboženským, křesťanským, židovským, buddhistickým, sekulárně humanistickým nebo jiným, uskutečňujeme své lidství (zde parafrázuji kanadského religionistu W. C. Smithe). Právě pro druhý způsob rozhovoru je nezbytná reflexe vlastních postojů, požadovaná na začátku tohoto článku. V otevřeném a osobně vedeném rozhovoru mohou být diskutována silná i slabá místa jednotlivých tradic, výhody a nevýhody různých způsobů náboženského prožívání, přínosy a nebezpečí různého stupně angažmá v různých společnostech, ať už konzervativně, liberálně nebo radikálně laděných. V tomto širokém kontextu má smysl hovořit také o problematice tzv. sekt. Skoro jsem v pokušení tvrdit, že o problematice tzv. sekt má smysl hovořit pouze v tomto kontextu. *Izolovaným varovným výkřikům, seznamům sekt ani dramatickým výčitům nebezpečných či tragických událostí příliš nevěřím.* Takové prostředky totiž – podle mých zkušeností – především utvrzují jejich adresáty v nejhorším omylu: v přesvědčení, že „hrozné sekty“ jsou něčím kuriózním a bizarním, co se týká „divných lidí“ (nešťastných, postižených, hloupých, v krizi, každopádně „těch druhých“), ale v žádném případě mě samotného. Vyjmenování alespoň některých „sekt“ samozřejmě může působit jako odstrašení, ale za cenu posílení negativních stereotypů a za cenu oslabení respektu a citlivosti vůči těm, kteří jsou jiní. (Nevím, zda tato cena není příliš vysoká.) Nehledě na to, že na každé přímé „varování před sektami“ je možné namítnout bonmotem, že „nikdo nikdy nevstoupil do žádné sekty“, protože to, k čemu se lidé připojují, vnímají nikoli jako „nebezpečnou sektu“, nýbrž jako příjemné společenství hodných a vysoce motivovaných lidí...

Pokud se má rozhovor o náboženství dotknout i nových náboženských hnutí, bylo by dobré vědět, že se snad téměř denně s nějakými akcemi či iniciativami takových hnutí setkáváme (ať už to jsou třeba studijní centra Basic, hnutí Ne základnám nebo mnoho dalších). Souvislost s novým náboženským hnutím u takových iniciativ nebývá zřejmá na první pohled. Musím si na tomto místě „přihrát svou polívčičku“ a doporučit populárně *odborný čtvrtletník Dingir* nebo aspoň jeho rejstřík a starší čísla na internetu. Je to jediné české médium, které se průběžně snaží poskytnout přehled o všech, i okrajových současných náboženských jevech.

Za další nepřímé, ale možná o to účinnější preventivní opatření považuji takový rozhovor o jevech z oboru sociální psychologie, který by pomohl čelit tzv. psychické manipulaci a rozvíjel kritické myšlení. Tyto kompetence se uplatní v mnoha jiných, už několikrát zmíněných oblastech obchodu, politiky apod. a mohou také pomoci rozeznat manipulativní chování při misiích a manipulativní náboženská společenství. Podobně jako v rozhovoru o náboženství jsem i v tomto případě přesvědčen, že nejdůležitější je v něm zaujmout postavení toho, koho se to týká: přiznat si, že i já jsem manipulovatelný (a to docela snadno) a že jsem za určité situace a pod vlivem určitých okolností schopen doslova všeho (třeba i „vstoupit do sekty“). Právě toto vědomí vlastní slabosti a zranitelnosti ve styku s jinými lidmi dává podle mého přesvědčení dobrou naději, že manipulaci rozpoznám, a tím budu schopen ji odmítnout.

Na začátku tohoto pojednání jsem vyjádřil obavu, že prevence nežádoucích jevů v oblasti tzv. sekt je mimořádně náročné téma. Myslím si totiž, že dobrá prevence zasahuje docela hluboko i samotného preventistu.

